

"ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ": ВАРІАНТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В РОСІЇ ТА УКРАЇНІ

Питання впровадження програми "Філософія для дітей" в Україні та Росії розглядається у статті. Встановлено деяку різницю, зумовлену політичним, культурним і соціальним їх розвитком. Водночас обидві програми базуються на філософсько збагачених повістях, розвивають творче мислення.

Відкритість сучасного українського суспільства, розширення діапазону його спілкування з іншими народами, повернення України на міжнародний шлях розвитку світової цивілізації дають можливість національній системі освіти збагатитися кращими здобутками світової культури, "активно переймати все те, що добре зарекомендувало себе в інших освітніх системах, враховувати інтеграційні процеси в європейській і світовій освіті" [1: 19].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття відбулися суттєві зміни у підходах до аналізу освітніх процесів, що мають місце у зарубіжних країнах.

Філософські та ідеологічні підвалини сучасних освітніх реформ у зарубіжних суспільствах стали предметом наукових зацікавлень В. Андрушенка, О. Безпалька, Л. Буєвої, О. Джуринського, Н. Додде, І. Зязюна, М. Кларіна, К. Корсака, З. Малькової, Н. Побірченко та ін.

Сьогодні актуалізується вивчення й використання зарубіжного досвіду, в якому закладено традиції демократичних принципів, спрямованих на формування в дітей умінь мислити, аналізувати, критично підходити до розгляду різноманітних проблем. Такий досвід становить значний науковий і практичний інтерес, його вивчення дозволить збагатити наші уявлення про наявний пласт методик, розроблених у світі. Цікавим у цьому аспекті уявляються напрацювання педагогів Сполучених Штатів Америки, зокрема ті, що стосуються впровадження у навчальний процес середніх загальноосвітніх закладів предмету "Філософія для дітей". Його завдання полягає у формуванні в учнів здатності до логічно грамотних роздумів і суджень, які ведуть до рефлексії й саморегуляції поведінки, формують умінь організовувати індивідуальну та спільну з іншими діяльність [2].

У запропонованій американськими дослідниками технології "Філософії для дітей" основним інструментом мислення вищого порядку виступає філософствування за матеріалами філософсько-збагачених сюжетних повістей. Майже всі вони названі іменами головних героїв, що дозволяє певним чином персоніфікувати філософські проблеми, закладені в змісті, зробити їх доступними для учнів різного віку.

Інший блок технології "Філософії для дітей" пов'язаний зі зміною змісту і форми проведення уроку, перетворення його на "сократівську бесіду". Це досягається завдяки створенню в класі спільноти дослідників, впровадженні діалогового навчання, в процесі якого учні набувають умінь і навичок ставити запитання, критикувати слабку аргументацію, вибудовувати обґрунтовані судження, брати на себе відповідальність за свій внесок у загальний контекст дискусії, усвідомлювати свою залежність від інших, поважати їхні погляди, спільно долучатись до самокорегування, виробляти гарні судження [2: 5].

"Філософія для дітей" спрямована на допомогу дітям в актуалізації закладених в них інтелектуальних та духовних потенцій, які в силу різних причин можуть пригнічуватися або залишатися незатребуваними через обмеженість освіти; розвиток в учнів когнітивних навичок, критичного й творчого мислення [3].

В Україні спостерігається звернення окремих педагогів до використання концептуальних засад "Філософії для дітей", започаткованої у Сполучених Штатах Америки. Базуючись на наукових розробках американських фахівців, вітчизняні дослідники основну увагу фокусують на розвитку в учнів умінь і навичок критичного, толерантного й творчого мислення [4].

До умінь і навичок критичного мислення, які є предметом "Філософії для дітей", вони відносять:

загальнофілософські (ставити запитання, що стосуються проблематики обговорення, не вдаватися до стереотипів у висловлюваннях, уміння аргументувати (уникати неперевіраних суджень і висловлювань типу "Так робити усі"); уміння вибудовувати гіпотези (передбачення); уміння перевіряти гіпотези (перевіряти, чи буде вона діяти в різних ситуаціях); уміння надбудовувати (розвивати не лише власні передбачення, а й чужі);

відкритість мислення (відносини співробітництва, вміння враховувати думку інших), що передбачає прагнення до: прийняття розумної критики (уникати позиції "глухого захисту", не відстоювати думку лише заради того, щоб досягти цього); не бути рабом єдиного переконання (не поспішати прийняти будь-який аргумент як єдино правильний); поважати інших та їхні права (критикувати не людину, а її точку зору, приймати позицію іншого, незважаючи на негативне ставлення до нього);

логіку (навички аналізу й синтезу): вміння проводити аналогію, прагнення пояснити незрозуміле і невідоме, бачити схожість і відмінності, наводити переконливі докази, бачити приховані передбачення, робити доцільні висновки, робити наперед продумані, перевірені судження.

Формування окреслених навичок пропонується здійснювати у процесі обговорення текстів проблемного змісту, дотримуючись такої послідовності:

1 етап – читання проблемного тексту.

Всі учні по черзі читають запропонований текст. Це сприяє формуванню єдиного комунікативного простору в групі (почуття єдності завдяки спільній для всіх теми обговорення).

2 етап – формулювання індивідуальних і групових запитань. Учитель заохочує учасників спільноти до виявлення свого ставлення щодо прочитаного у формі запитань. Такі запитання виступають відображенням (проекцією) їхніх особистісно значущих інтересів.

Попервах цей етап може займати багато часу, але його значення, вважають фахівці, не можна недооцінювати. Основна мета залучення учнів до такої роботи передбачає, що вони поступово звикають до: а) активної ролі – запитання ставити самим, а не очікувати цього від учителя; б) врахування не лише власних інтересів, а й інтересів групи.

3 етап – обговорення значущих для учасників запитань у формі філософського діалогу (у співтоваристві дослідників).

На прохання вчителя, автор запитання, обраного для обговорення, повідомляє, що він має на увазі, пояснює незрозуміле у запитанні. Якщо хтось сам виявляє бажання висловити свою думку стосовно запитання, йому надається така можливість. Про таке бажання повідомляється за допомогою піднятої руки. Вчитель має уважно відстежувати послідовність таких сигналів, надаючи можливість висловитися кожному в порядку піднятих рук. Такий прийом не порушує рівності членів групи, виключає можливі конфліктні ситуації, пов'язані з надмірною увагою до найбільш активних членів групи, і неухвагою до більш пасивних.

Точки зору, які висловлюються в процесі обговорення, фіксуються (наприклад, записуються на дошці). Це допомагає нагадати групі характер розвитку дискусії, враховувати всі позиції.

4 етап – дебрифінг (обговорення того, як відбулася дискусія).

Цей етап не є обов'язковим для кожного обговорення. До нього слід звертатися, якщо вчитель хоче зробити навички обговорення (фіксація, локалізація, структурування, перефразування) усвідомленими для учнів.

Дебрифінг не має на меті формулювання висновків чи підведення підсумків обговорення; його застосування не означає, що група має прийти до єдиної правильної думки чи однозначно дати відповідь на запитання. Завдання цього етапу – провести оцінювання якості обговорення за різними критеріями.

Щодо другої групи навичок, то у спільноті дослідників під толерантністю розуміється "активна позиція учасника, тобто вияв ним готовності до терпимості в ім'я взаєморозуміння і позитивної взаємодії із тими, чия думка чимось відрізняється". Однак це не означає, що треба "виявляти покірну чужій думці або просто змиритися з тим, що існують погляди, протилежні наявній думці" [3: 22]. Якщо толерантність має виявлятися з метою попередження конфлікту, така поведінка скоріше нагадує відчуженість і ворожість, начебто людина "вибудовує навколо себе стіну, щоб показати, що вона нібито не хоче нападати" [3: 23]. Іншими словами, толерантність як принцип поведінки у спільноті дослідників – це ведення демократичного діалогу, терпимість до незвичної зовнішності, поведінки і суджень інших людей.

Розробкою та впровадженням у навчальний процес загальноосвітніх закладів програми "Філософія для дітей" займаються російські дослідники. Порівняння її базових компонентів, методики і технології реалізації дозволяють стверджувати про наявність певних спільних моментів з американським та українським її варіантами, хоча помітні й суттєві відмінності.

Сьогодні до вивчення цих питань на теренах Російської Федерації звертаються О. Марголіс, С. Ковальов, М. Телегін, Є. Кондратьєв та ін. В основу запропонованого дослідниками курсу "Філософії для дітей" покладено теоретичну позицію, яка стала результатом творчого синтезу декількох психологічних, філософських і педагогічних концепцій.

Психологічні засади російського варіанту "Філософії для дітей" складають: культурно-історична концепція розвитку вищих психологічних функцій (Л. Виготський, А. Лурія); психологічна теорія діяльності (Л. Леонтьєв, С. Рубінштейн); психологічна теорія інтелекту Ж. Піаже і Женевської школи генетичної психології; психологічна концепція А.-Н. Перре-Клермо; психологічна теорія навчальної діяльності (Д. Ельконін, В. Давидов); дослідження спільно-розподільчих форм навчальної діяльності (Г. Кравцов, Т. Матіс, Ю. Полуянов, В. Рубцов, Г. Цукерман, І. Ривін, Н. Поливанова).

Філософськими засадами російського варіанту "Філософії для дітей" є:

1. Понятійний апарат філософських концепцій.
2. Проблеми, питання, що є прерогативою філософії.
3. Спосіб зародження, рух, розвиток філософських знань взагалі, діяльність (філософський сократівський діалог), у результаті якого утворився філософський зміст.

Російські дослідники стверджують, що філософствування як цілісна розумова діяльність забезпечує систематичну реалізацію людини і людства у їх прагненні до абсолютного знання, надання кінцевого, межового сенсу тому, що дано чуттєво, насамперед власному буттю у світі, виправданню способу свого буття [6].

Автори російської "Філософії для дітей" розглядають філософствування як спільну діяльність, а філософський діалог – як специфічну форму взаємодії учнів з приводу висунення й вирішення філософських проблем. У повноцінному філософському діалозі вони розрізняють три основні етапи:

- 1) формування філософської проблеми;
- 2) вибудова варіантів подолання філософської проблеми;
- 3) діалог між носіями конкуруючих пізнавальних позицій відносно способів подолання філософської проблеми.

Педагогічними засадами програми виступає орієнтація на суб'єктивно-ціннісний, у широкому розумінні "екологічний" підхід до організації процесу навчання. Програма спирається на ідеї гуманістичної педагогіки, педагогіки співробітництва, що ґрунтуються на принципах недирективної взаємодії учителя та учня й орієнтують на формування творчої особистості.

Навчальний курс "Філософія для дітей" охоплює всі роки навчання дитини в школі. Щодо початкової її ланки, основними його цілями визначено:

1. Руйнування, подолання особистісного й пізнавального егоцентризму, реальна децентрація мислення молодших школярів.
2. Формування рефлексивного компоненту в мисленні учнів, специфічної філософської рефлексії.

3. Формування основ логічно коректного мислення дітей, засвоєння і розвиток елементарних логічних здібностей операцій (порівняння, узагальнення, абстрагування, вміння формувати і формулювати поняття, виносити судження, робити узагальнення).

4. Формування внутрішнього плану дій.

5. Розвиток творчого мислення.

6. Розвиток спонтанних філософських уявлень.

7. Формування мотиву до філософствування.

8. Розвиток мовлення і комунікативних навичок.

9. Засвоєння змісту філософії завдяки знайомству дітей з проблемами філософського характеру.

10. Формування у дітей здібностей до філософствування.

11. Виховання дитини через формування у неї основ світогляду.

12. Психотерапевтична допомога дитині у вирішенні її особистісних проблем [6].

Освітня технологія програми "Філософія для дітей" (технологія організації філософського діалогу) включає певну послідовність декількох ключових, діалектично поєднаних етапів:

I етап. Спільне читання окремого фрагменту спеціальної філософської повісті.

Учні спільно читають фрагмент запропонованої повісті – знайомляться з філософською проблемою. Спеціальні філософські повісті містять "діалог голосів", який розгортається навколо філософської проблеми.

II етап. Формулювання запитань, що стосуються змісту прочитаного уривку.

Вчитель пропонує учням уявити ситуацію, яка змальована в тексті, і певним чином поставитися до неї, виявивши це ставлення у запитанні. Відстежується правильність формулювання запитання, його відповідність прочитаному змісту.

Діти ставлять запитання, які, на їхню думку, стосуються прочитаного тексту (що уявляється спірним, цікавим, незрозумілим тощо).

III етап. Вибір запитання для спільного обговорення.

Учням пропонується обрати одне із запитань для обговорення й обґрунтувати свій вибір. Учитель при цьому орієнтує їх на порівняння, групування запитань, виділення з-поміж них найбільш суттєвого. При цьому діти висловлюють свої думки, ґрунтуючись на власному досвіді, що стосується проблеми обговорення.

IV етап. Формування і формулювання відповідей на запитання, пізнавальних позицій стосовно способів подолання філософської проблеми.

Вчитель фіксує всі варіанти відповіді на запитання, виконує контрольні функції, створює умови для найповнішого розкриття думки кожної дитини.

Учні актуалізують й узагальнюють власний досвід, що стосується проблеми обговорення, конструюють засоби екстеріоризації, вербалізації своїх спонтанних філософських уявлень. Ті, чий позиції є найбільш близькими, поєднуються в підгрупи, співробітничать у процесі вирішення проблеми.

V етап. Діалог між носіями неспівпадаючих (конкуруючих) пізнавальних позицій стосовно способів подолання філософської проблеми.

Спонукаючи учнів до дискусії, учитель стежить за виконанням таких правил:

- 1) несуперечливість висловлювань окремого учня;
- 2) розвиток ідей, що обговорюються, від простого до складного;
- 3) вироблення альтернатив і нових підходів до вирішення проблеми;
- 4) аргументація позицій;
- 5) апеляція до аргументу, а не до особистості чи авторитету;
- 6) врахування точки зору іншого;
- 7) осмислене висловлювання власної точки зору, роз'яснення її сутності для інших;
- 8) послідовність перебігу дискусії;
- 9) повага учасників дискусії один до одного.

На цьому етапі відбувається освоєння учнями та інтеріоризація ведення дискусії; розвиваються, стикаються, збагачуються, синтезуються їхні філософські уявлення.

VI етап. Підсумок уроку.

Перераховуються всі думки, вироблені групою, які стосуються способів вирішення філософських проблем. Нерозв'язані суперечності фіксуються. Вчитель не робить "правильного" висновку, але коротко реконструює хід дискусії.

Незавершеність дискусії відкриває дітям можливість самостійного осмислення цих проблем, зберігає їх привабливість.

Таким чином, порівняння українського і російського варіантів "Філософії для дітей" дає змогу зробити висновок про те, що в другому випадку технологія реалізації програми включає більшу кількість етапів – шість (українські дослідники виокремлюють лише чотири). Їх запровадження передбачає обов'язковий вибір одного запитання для обговорення, формування та формулювання відповідей на нього, які в подальшому і стають предметом дискусії. Тобто, російський курс "Філософії для дітей" фокусується не на обговоренні запропонованої ситуації у цілому, а на винайденні можливих шляхів її вирішення.

Іншим моментом, що відрізняє українську і російську програми, є більш чітке визначення українськими педагогами конкретних навичок, яких учні мають набути в результаті опрацювання цього курсу і які повинні допомогти їм опановувати інші предмети (міжпредметні зв'язки). Зміст і спрямованість російської програми, натомість, тяжіють до залучення школярів до філософії, формування у них філософських уявлень.

Ще один аспект, який відрізняє російську та українську "Філософію для дітей", полягає в тому, що в основу методики в першому випадку покладається робота в малих групах, тоді як у другому – перетворення класу на спільноту дослідників (наближення до американського варіанту).

Водночас обидві програми базуються, як і в американських педагогів, на філософсько-збагачених повістях, передбачають формування та розвиток в учнів внутрішнього плану дій, творчого мислення, логічних здібностей проведення мислительних операцій.

Поряд із спільними для обох країн підходами, існують і деякі відмінності, зумовлені політичним, культурним і соціальним їх розвитком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кремень В.Г. Сучасна освіта в контексті реформування // Учитель. – 1998. – № 2. – С. 18-21.
2. Липман М. Становление мыслительных навыков с помощью философии для детей // <http://home.microsoft.com/intl/ru>.
3. Юлина Е.С. Обучение разумности и демократии: педагогическая стратегия "Философии для детей" // Вопросы философии. — 1996. – № 10. – С. 32-45.
4. Лушин П.В., Ржевская З.А., Данникова Е.Г., Колтко Н.А., Миненко О.А. Учимся фасилитировать. – Кировоград, 2003. – 52 с.
5. Sharp Ann Margaret. Philosophy for Children: The Missing Link between Philosophy and Education. – Montclair State University, 2000. – 45 p.
6. <http://www.p4c.ru/index.php?view=book&item=492&cat=O&full=yes>.

Матеріал надійшов до редакції 22.10.2007 р.

Иванчук Г.П. "Философия для детей": варианты внедрения в России и Украине.

Вопрос внедрения программы "Философия детей" в Украине и России рассматривается в статье. Установлена некоторая разность, обусловленная политическим, культурным и социальным их развитием. Вместе с тем, обе программы базируются на философско обогащенных повестях, развивают творческое мышление.

Ivanchuk H.P. "The Philosophy for Children": Variants of Introduction in Ukraine and Russia.

The question of the programme "Philosophy for Children" introduction in Russia and Ukraine is viewed in the article. Certain difference, conditioned by their political, cultural and social development is set. At the same time, both programmes are based on the philosophically enriched stories and develop creative thinking.